

HUKUK KAVRAMI¹

¹Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için yazarın/yazarların aşağıda verilen eserine/eserlerine bakılabilir:
Karaman-Kepeneci, Y. (2014a) *Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık* (2. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Aşağıda genel olarak bir hukuk bilgisi verilmiştir. Bu doğrultuda toplumu düzenleyen kurallar, bu kurallar içinde hukuk kurallarının yeri ve önemi ile hukuk kavramı tartışıldıktan sonra, hukukun kaynakları, hukukun dallara ayrılması, yargı sisteminin örgütlenmesi ve hukuk sistemleri konuları ele alınmıştır.

A. Toplumsal Düzen Kuralları

İnsanlar yaradılışları gereği toplum içinde yaşarlar. Toplum içinde yaşayan insanlar yaşamlarını en iyi şekilde sürdürebilmek için sahip oldukları güçleri kullanırlar. İnsanların bu güçleri denetim altına alınmadığında, sergilenecek davranışlarla toplumun kendi varlığını sürdürmesi tehlikeye düşebilir. Bu nedenle insanlar arası ilişkilerin belli bir düzen içinde yürütülmesi gerekir. Toplumlarda düzenin sağlanabilmesi için güçlerin dengelenmesi ve bir takım kuralların oluşturulması gerekir. Bu kuralların hepsine “toplumsal düzen kuralları” denir. Toplumsal düzen kurallarının amacı, bireylerin birbirilerine, topluma (ve devlete) karşı, toplumun (ve devletin de) bireylere karşı tutum ve davranışlarını düzenlemek ve çıkar çatışmaları arasında bir denge kurmaktır. Öyleyse, bu kuralların bazılarının kişilere ödevler yüklediği, bazılarının yetkiler verdiği söylenebilir (Bilge, 1986; Zevkliler, 1992; Gözübüyük, 1993; Öztan, 2002).

Toplumsal düzen kurallarının kapsamına “görgü”, “gelenek”, “ahlak”, “din” ve “hukuk” kuralları girer. Aşağıda bu toplumsal düzen kuralları hakkında kısa açıklamalar verilmiştir (Bilge, 1986; Zevkliler, 1992; Gözübüyük, 1993; Öztan, 2002; Anayurt, 2013):

1. Görgü Kuralları

Toplumsal düzeni sağlayan, kişilerin toplum içindeki tutum ve davranışlarını düzenleyen kurallardandır. Toplumsal yaşantının değişik alanları görgü kuralları ile düzenlenir. Örneğin; selamlaşma, misafir ağırlama, yeme, içme gibi.

Görgü kuralları zamana ve yere göre değişiklik gösterir. Diğer bir deyişle, bir toplum veya toplumun bir kesimi için görgü kuralı sayılan bir durum bir başka toplum ya da toplum kesimi için böyle sayılmayabilir. Ayrıca bundan yıllar önce görgü kuralı olmayan bir durum bugün görgü kuralı sayılabilir. Bu durumun tersi de geçerli olabilir. Görgü kurallarına uymamanın yaptırımını genellikle toplum tarafından ayıplanma veya kınanmadır. Diğer bir deyişle görgü kurallarına uymamanın yaptırımını “manevi”dir denebilir. Ancak hem görgü kuralı olup hem de hukuk kuralı olan durumlar da söz konusudur. Örneğin kişinin sokakta gördüğü bir arkadaşı ile selamlaşması bir görgü kuralı olmakla birlikte askerlikte astın üstünü selamlaması hukuksal bir zorunluluktur.

2. Gelenek Kuralları

Gelenekler, bir toplumda belirli bir davranışın sürekli ve aynı yönde uzunca bir süre tekrarlanması ve bu davranış biçimine uyulması yönünde genel bir kanının yerleşmesiyle oluşan kurallardır. Gelenekler ile görgü kuralları birbirine benzer özellikler göstermektedir. Bu yüzden, görgü kurallarını geleneklerin içinde ele almak da yanlış olmaz.

Gelenekler de toplumdan topluma ve zaman içinde değişebilen kurallardır. Diğer bir deyişle yere ve zamana göre değişebilirler. Geleneklere uymamanın yaptırımını genellikle toplum tarafından dışlanma, ayıplanma, kınanma, soyutlanma olabilir. Bu yüzden gelenek kurallarına uymamanın yaptırımını da “manevi”dir. Yine hem gelenek olup hem de hukuk kuralı olan durumlar söz konusu olabilir. Hatta bazı gelenekler (o toplumda uzun süredir uygulanıyor olan, toplumun geneli tarafından kabul edilmiş olan ve devlet tarafından desteklenmiş olan) zamanla hukuk kuralı haline alabilir. Ancak, yazılı olmasa bile, bir gelenek hukuk kuralı olduğunda, bu geleneğin artık gelenek olarak değil, hukuk kuralı olarak ele alınması gerekir. “Gelenek Hukuku” başlığı altında bir geleneğin hukuk kuralı haline gelebilmesinin şartları daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

3. Ahlak Kuralları

Toplumda iyilik ya da kötülük hakkında oluşan değer yargılarına göre yapılması ya da yapılmaması gereken davranışlara ilişkin kurallardır. Ahlak kuralları kişilerin toplum içindeki tutum ve davranışlarını düzenlerler ve toplumun barış ve güven içinde yaşamasına yardım eder.

Ahlak kuralları da doğal olarak toplumdaki topluma ve zaman içinde değişiklik gösterebilir. Ahlak kurallarına uymama durumunda kişi hem vicdanen rahatsızlık duyabilir hem de toplum içinde kınanabilir ve hatta toplum dışına atılabilir. Bu duruma ahlak kurallarına uymamanın yaptırımının da “manevi” olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere, ahlak kurallarına aykırı davranışların birçoğu hukuk kurallarına da aykırıdır. Özellikle ceza hukuku tarafından yasaklanan davranışlar, ahlaka da aykırıdır. Örneğin, hırsızlık yapmak gibi.

4. Din Kuralları

Toplumunu düzenleyen kurallardan biri de din kurallarıdır. Din kitapları toplumu düzenleyen kurallarla doludur. Özellikle eski çağlarda toplumsal düzen kurallarının dinsel bir karakter taşıdığı görülür. Ortaçağ'da da krallar taçlarını din adamları olan papaların elinden giymiş, İslam devletlerinde ise hükümdarlar kendilerini peygamberin halifesi saymışlardır.

Din kuralları insanların inançları ile ilgilidir ve Tanrı buyruğu olduğu için değiştirilemez; ama hukuk kuralları zamanın ve toplumun ihtiyaçlarına göre değiştirilebilir. Din kurallarına uymamanın yaptırımını da “manevi”dir; çünkü herhangi bir din kuralını ihlal eden (günah işleyen) kişinin bu davranışının karşılığını öbür dünyada alacağına inanılır. Din kuralları ile hukuk kuralları arasında bazı benzerlik ve farklılıklar vardır. Örneğin, din kurallarının yasakladığı bazı davranışlar (adam öldürme gibi) hukuk kuralları tarafından da yasaklanmıştır.

5. Hukuk Kuralları

Hukuk kuralları da diğer toplumsal düzen kuralları gibi toplum içinde kişilerin tutum ve davranışlarını düzenler. Bu yönüyle hukuk kuralları da diğer toplumsal düzen kurallarına benzer. Arapça kökenli bir sözcük olan ve hak kavramının çoğulu “haklar” anlamına gelen hukuk “toplumsal yaşam içinde kişilerin birbirleriyle, toplumla (ve devletle) olan ilişkilerini düzenleyen ve uyulması kamu gücü (devlet) ile yaptırıma bağlanmış bulunan toplumsal düzen kurallarının bütünü” olarak tanımlanabilir. Hukuk kurallarının özellikleri şöyle sıralanabilir (Gözübüyük, 1993):

- Hukuk kuralları genel ve soyuttur. Hukuk kuralları somut ve belirli bir ilişkiye değil, benzer durumdaki tüm ilişkilere uygulanır.
- Hukuk kuralları bir değer yargısına dayanır.
- Hukuk kurallarına uyulması devlet zoru ile sağlanır, kısaca, yaptırımı devlet uygular. Hukuk düzeninde tüm bireylerin üstünde, kuralları çiğneyen herkese aynı biçimde, eşitlikle ve adil davranan üstün bir güce, devlete gereksinim vardır. Toplumsal barış ve düzeni sağlamak üzere devlet kurallar koyar ve kurallara uyması için bireyleri zorlar. Bu yüzden hukuk kurallarının yaptırımına, “maddi” yaptırım denebilir. Dolayısıyla, toplumu düzenleyen kurallardan en önemlisi ve etkili olanı hukuk kurallarıdır.

Toplumsal yaşam içinde kişilerin davranışları yaptırıma bağlanarak hukuk kurallarının oluşumu sağlanmıştır. “Yaptırım”(müeyyide) kavramı kısaca, hukuk kurallarına uyulmasını sağlayan zorlayıcı güç veya hukuk kurallarına aykırı davranıldığında hukuk düzenince öngörülen sonuçla karşılaşma durumu olarak tanımlanabilir (Gözübüyük, 1993). Kişiler hukukun kendilerine yüklediği yükümlülükleri, kendi istekleri ile yerine getirmedikleri takdirde

devlet ya da kamu gücü aracılığıyla yükümlülüklerini yerine getirmeleri için zorlanırlar. Böylece toplumun düzeni korunmuş ve hukuka uygun hareket sağlanmış olur.

Yaptırımın günümüzdeki uygulaması “mahkemeler veya yargılama sistemi” aracılığıyla olmaktadır. Bu sistem ile haksızlığa uğrayanın kendi kendine hakkını araması önlenmiştir. Daha doğrusu, haksızlığa uğrayan kimse mahkemeye başvurarak kendisine yapılan haksızlığın giderilmesini ve ilgilinin gerekli yaptırıma çarptırılmasını isteyebilir. Mahkemenin vereceği karar devlet gücü ile yerine getirilir(Bilge, 1986; Gözübüyük, 1993; Anayurt 2013).

Hukuksal yaptırımın iki yönü vardır: Bunlardan biri “manevi” (tehdit) yön, diğeri ise “maddi” (cebir) yöndür (Bilge, 1986; Gözübüyük, 1993; Anayurt 2013). Yaptırımın manevi yönü hukuka aykırı davranış ortaya çıkmadan önce vardır ve hukuka aykırı davranışı önlemeye yarar. Buna göre, kişiler yaptırım korkusu ile hukuka uygun davranırlar. Yaptırımın maddi yönü ise hukuka aykırı davranıştan sonra ortaya çıkar. Diğeri bir deyişle, hukuka aykırı davranan kişi yaptırıma çarptırılır. Hukukta ceza verme, zorla yaptırma, tazminat ödetme, geçerli saymama ve iptalini isteme gibi değişik yaptırım çeşitleri vardır.